

NEKATERI VIDIKI ODNOSOV MED RUŠČINO IN CERKVENO SLOVANŠČINO V 20. STOLETJU

V svojem prispevku opozarjam na zanimiv jezikovni položaj v ruski družbi, kjer se v ruski pravoslavni cerkvi ne uporablja knjižna ruščina, ampak tradicionalni sakralni jezik – cerkvena slovanščina. To jezikovno vprašanje je spodbudilo polemiko že v začetku 20. stoletja, po revoluciji pa je izgubilo aktualnost, saj je bilo versko življenje odrinjeno na rob družbe. Danes postaja to jezikovno vprašanje spet opazno in zanimivo.

The article deals with a most interesting linguistic situation in Russian society. The Russian Orthodox Church does not use the Russian standard language but the traditional sacral language, i.e. Church Slavonic. The linguistic question concerning language use in the Russian Orthodox Church gave way to a linguistic polemic at the beginning of the 20th century. Following the Revolution, with the marginalisation of the religious segment of life, the polemic lost its topicality. Nowadays, however, it is regaining its relevance.

Sodobni ruski knjižni jezik se je postopno izoblikoval v 18. stoletju, po reformah Petra Velikega. Nastanek knjižne ruščine je bil povezan s širšimi družbenimi spremembami in je med drugim pomenil tudi vstop – vsaj vladajočih plasti ruske družbe – v moderno, prosvetljsko, sekularno kulturo. Dotlej knjižnega jezika v modernem smislu ni bilo. V sedmih stoletjih vzhodnoslovanske in kasneje ruske pisne kulture je imela vlogo prestižnega, predmoderno kodificiranega jezika cerkvena slovanščina, nosilka tedanjih najvišjih duhovnih vrednot, vendar ni bila edini pisni jezik te dobe. Določene zvrsti besedil so bile napisane v jeziku, ki je bil blizu avtohtoni vzhodni slovanščini oz. stari ruščini, obstajale pa so tudi besedilne zvrsti, v katerih se pojavlja hibridni jezik, kjer sta se oba jezikovna sistema v večji ali manjši meri in na različne načine zlivala. Jezikovni položaj predpetrovske Rusije se tipološko opredeljuje sicer različno, malo pa je dvomov o veliki vlogi cerkvene slovanščine pri nastanku sodobne knjižne ruščine. Med mnogimi znanimi izjavami naj navedem izjavo N. S. Trubeckoja iz leta 1927 in ponatisnjeno leta 1990: »Tako je mogoče reči da je sodobni ruski knjižni jezik nastal kot rezultat cepitve stare kulturne »vrtne rastline« – cerkvenoslovanskega jezika na »divjaka« pogovornega jezika vladajočih razredov ruske države. Ruski knjižni jezik je konec koncev

neposredni naslednik starocerkvenoslovanskega jezika, ustvarjenega od svetih slovanskih prvih učiteljev kot skupni knjižni jezik za vsa slovanska plemena v obdobju konca praslovanske skupnosti.« (Trubeckoj 1990: 135; prev. A. D.)

V popetrovski Rusiji se je področje rabe cerkvene slovanščine umaknilo v religiozne in cerkvene sfere, sčasoma pa se je njena raba začela zoževati tudi tu. Popolna ruska Biblija se pojavi leta 1876 (bolgarska 1840, srbska 1868), in to ne brez nasprotovanja tradicionalistov (Mečkovskaja 2000: 7). V začetku 20. stoletja – pred revolucijo – je zadnje področje, ki ga je v ruski pravoslavni cerkvi obvladovala cerkvena slovanščina, ostalo bogoslužje. Očitno pa se je določenemu delu tako cerkvenih dostojanstvenikov kot laične javnosti zdelo, da tak položaj zahteva reforme. V okviru priprav na cerkveni zbor, ki se je sestal leta 1917–1918, se je v začetku 20. stoletja razvila dokaj demokratična in strpna polemika o tem, ali naj se navsezadnje uvede ruščina tudi v bogoslužje (Kraveckij – Pletnjova 2001, Balašov 2001).

Naj povzamem nekaj poglobitvenih točk tedanje razprave. Pristaši ruščine so med argumenti navajali naslednje:

1. Nerazumljivost cerkvenoslovanskega bogoslužja preprečuje sodelovanje vernikov pri bogoslužju. Poudarek je na tradicionalni obrednosti, zanemarja se verska vsebina.

2. Odkar se je v začetku 20. stoletja ruska pravoslavna cerkev morala soočiti (zaradi spremenjenih predpisov) s konkurenco drugih ločin, se je določeno število vernikov odločalo za različne druge sekte tudi zaradi razumljivega jezika pri bogoslužju.

3. Tisti duhovniki, ki so se ukvarjali z misijonarskim delom in so pravoslavje širili med nerusko prebivalstvo ruskega imperija pa tudi izven njegovih meja, so opozarjali na pozitivne izkušnje z bogoslužjem v ljudskih jezikih (npr. tatarskem, čuvaškem itd.).

4. Ruščina je državni, obvezni jezik posvetnih institucij in šol. Tu je treba seveda pripomniti, da se je sicer v prvih letih 20. stoletja splošno šolanje širilo, vendar je znalo ob popisu 1897 brati le približno 30 % prebivalstva. Število ljudi, ki niso znali brati, je bilo višje med ženskami in med kmečkim prebivalstvom (Comrie – Stone – Polinsky 1996: 7).

5. Ruščina ima primerna stilistična sredstva za prevod bogoslužnih besedil, v kolikor jih nima, jih nima ravno zaradi svoje odsotnosti v tem segmentu jezikovne rabe in se bo ustrezno razvila ravno prek uvedbe v ta segment. Pri prevajanju cerkvenoslovanskih besedil v ruščino naj bi se v veliki meri ohranili cerkveno-slovanski elementi, kar spričo zgodovinske izkušnje nenehne interakcije obeh jezikovnih sistemov ne bi bilo težko.

In vendar je bil v tedanji diskusiji velik del diskutantov proti uvedbi ruskega bogoslužja in se je zavzemal za ohranitev tradicije, torej za ohranitev cerkvene slovanščine kot bogoslužnega jezika. Med njihovimi argumenti so bili:

1. Bojazen pred verskim razkolom, povezana z zgodovinsko izkušnjo razkola v 17. stoletju, ki je nastal zaradi uvedbe določenih novosti v verska besedila. Takšno stališče izraža nekonvencionalni odnos jezikovne skupnosti do sakralnega jezika. V takem pojmovanju sakralni jezik ni toliko sredstvo komunikacije, ki izraža določene vsebine in se lahko po potrebi spreminja, ampak je že sam po sebi utelešenje svetosti oz. pravovernosti.

2. Tradicionalisti velikokrat poudarjajo estetski, emocionalni in tradicionalni vidik cerkvenoslovanskega bogoslužja: bogoslužje v cerkveni slovanščini je lepo, vzvišeno, pomaga ljudem pozabiti vsakdanje težave in vzbuja v vernikih pozitivna, vzvišena čustva. Ljudje ga imajo radi, ker so nanj navajeni. Velikokrat se poudarja opozicija srce – razum. Cerkevna slovanščina se obrača na srce in na vero, ki nista racionalna.

3. Zanimiva so mnenja nekaterih, da je preprostemu ljudstvu knjižna ruščina Tolstoja in Dostojevskega ravno tako nerazumljiva kot cerkevna slovanščina. Tako mnenje kaže, da dihotomija med moderno, posvetno, odprto kulturo in izobraževanjem, ki je bila značilna za višje plasti družbe, in tradicionalno, še v srednjem veku zakoreninjeno kulturo, ki je bila značilna za nižje, predvsem kmečke plasti prebivalstva, in ki se je začela po Petrovih reformah, v času razpravljanja še ni bila povsem odpravljena. Posvetna izobrazba, ki so je bili deležni predvsem višji sloji, je bila prosvetljsko usmerjena, vključevala je tuje jezike in knjižno ruščino, medtem ko je bila izobrazba preprostih ljudi praktično do revolucije pogosto le priučitev branju, in to v cerkvenoslovanskih knjigah.

4. Tradicionalisti so opozarjali na težave pri prevodu bogoslužnih besedil v ruščino, češ da ni dovolj dobrih prevajalcev. Izražal se je odpor do jezika tržnice, ulice in vsakdanjih pritlehnih skrbi (kot da bi pozabili, da ima knjižna ruščina tudi visok stil).

Na samem cerkvenem zboru, ki je potekal že v vojnih razmerah (1917–1918), je bilo razpoloženje vendar bolj tradicionalistično kot reformistično. Obveljalo je, da cerkevna slovanščina ostaja osnovni jezik bogoslužja, ruščino (in ukrajinsščino) pa je mogoče postopno in previdno uvajati, predvsem na željo vernikov.

Revolucija je normalen razvoj dogodkov prekinila. Položaj ruske pravoslavne cerkve se je korenito spremenil. Cerkev se je bojevala za preživetje in problem bogoslužnega jezika je bil nekako zamrznjen. V kolikor se je obravnaval, je postal politično izrabljen.

V zadnjih desetih oz. dvajsetih letih so ruska pravoslavna cerkev, vera in z njo cerkevna slovanščina ponovno vstopili v javno življenje in vprašanje bogoslužnega jezika je ponovno živo in aktualno. Zdi se, da se diskusije nadaljujejo tam, kjer so se *končale* pred revolucijo (Balašov 2001).

Kot piše Nina Mečkovska, danes spet obstaja ves spekter mnenj, podobno kot v začetku stoletja (Mečkovskaja 2000: 10–11). Obstajajo skupnosti duhovnikov in vernikov, ki zagovarjajo in tudi že uvajajo ruščino v bogoslužje. Ruska pravoslavna

cerkev ohranja tradicijo cerkvenoslovanskega bogoslužja, vendar, kot je mogoče slišati v pogovoru s teologi, ne nasprotuje poskusnemu uvajanju ruščine v posameznih cerkvah, če si to želijo verniki. Visoki cerkveni dostojanstveniki se zavedajo pomembnosti vprašanja, zlasti ker je poznavanje cerkvene slovanščine med ljudmi upadlo (Balašov 2001: 7–8). Obstajajo pa tudi izraziti nasprotniki uvajanja ruščine v bogoslužje, ki zastopajo zelo arhaična stališča. V uvajanju ruščine vidijo npr. napad racionalističnega sovražnega sveta na tradicionalne vrednote pravoslavja. Z jezikoslovnega stališča so zanimive misli A. Kamčatnova, ki povezuje želje tistih, ki bi radi dosegli razumljivost v bogoslužju, z idejami de Saussura. Podlaga takih predlogov, piše Kamčatnov, je teorija o konvencionalnosti jezikovnega znaka, te misli pa so nastale v okolju protestantskega bogoslovja. Pravoslavna teorija pa nasprotno poudarja ontološki status jezika in meni, da se prek jezika človek srečuje z bogom, zato je v ruski pravoslavni cerkvi cerkvena slovanščina nezamenljiva (Kamčatnov 1996: 190, Mečkovskaja 2000: 14).

Seveda pa se je kulturni in jezikovni položaj v ruski družbi od začetka 20. stoletja, ko je potekala omenjena diskusija, do danes korenito spremenil. V začetku 20. stoletja je bila stopnja pismenosti v Rusiji, kot je bilo že omenjeno, razmeroma nizka. Pri tem pa Pletnjova in Kravecki opozarjata, da se je pri popisu, kjer se je poizvedovalo o pismenosti, verjetno spraševalo o pismenosti v knjižni ruščini. Zdi se, da je precej več prebivalstva, kot ga je bilo po popisu označenega kot pismenega, vendarle znalo vsaj brati cerkvenoslovanske knjige, saj je tradicionalni način poučevanja otrok potekal tako, da so se otroci učili brati iz cerkvenoslovanskih knjig (Kraveckij – Pletnjova 2001: 38–41). V času sovjetske oblasti je bila vera potisnjena na rob javnega življenja oz. v izolacijo. Verniki in cerkev so postali majhna in izolirana skupnost. Med prebivalstvom je poznavanje cerkvenega življenja in cerkvene slovanščine zelo upadlo. Po drugi strani pa je prebivalstvo postalo mnogo bolj izobraženo, in to na moderen posveten način – prek splošnega in rednega šolanja v knjižni ruščini. Popis za leto 1970 kaže, da je bilo v Sovjetski zvezi pismenega 99,7 % prebivalstva (Comrie – Stone – Polinsky 1996: 8). Če je – popreproščeno rečeno – v 18. in 19. stoletju postala sekularizirana kultura višjih plasti družbe, je po revoluciji postala sekularizirana tudi kultura nižjih plasti. Zdaj se versko življenje v rusko družbo vsekakor vrača, pogosto kot znak samobitnosti in tradicije, vendar vera v moderni posvetni družbi vsekakor nima takega položaja, kot ga je imela nekoč, ko je bila, zlasti med kmečkim prebivalstvom, izrazito prevladujoča in pogosto edina nosilka duhovnega življenja. Zaradi vsega tega je kulturni in jezikovni položaj v sodobni Rusiji močno različen od tistega v začetku 20. stoletja.

Zelo težko je ugotoviti, koliko so bila tedaj bogoslužna besedila preprostim ljudem, ki so bili nosilci ruskih narečij, pa tudi izobraženim ljudem, ki so bili izobraženi v knjižni ruščini, razumljiva brez posebnega pouka. Izobraženci so Biblijo pogosto brali v francoščini, nemščini in angleščini. Dostojevski je prosil brata, naj mu pošlje v ječo Biblijo v francoščini, in če je mogoče tudi v cerkveni

возлюбленного Тя Сына именуя, и Дух в виде голубине, извествоваше словесе утверждение. Явлейся Христе Боже, и мир просвещей, слава Тебе.

Кондак, глас 4

Явился еси днесь вселенней, и свет Твой, Господи, знаменая на нас, в разуме поющих Тя: пришел еси и явился еси, Свет Непреступный.

Попразднство Богоявления.
Собор Предтечи и Крестителя Господня Иоанна.
С этого дня до 14 января – попразднство Богоявления.

ПОПРАЗДНСТВО БОГОЯВЛЕНИЯ
Стихиры, тропарь и кондак те же, что 6/19 числа.

СОБОР ПРЕДТЕЧИ И КРЕСТИТЕЛЯ ГОСПОДНЯ ИОАННА

Собор св. Иоанна Крестителя — это собрание верующих для прославления св. Иоанна, сподобившегося крестить Спасителя мира, — праздник в честь его, так как св. Церковь имеет обычай на другой день некоторых великих праздников прославлять тех угодников Божиих, которые были главными участниками празднуемого события. В этот же день празднуется перенесение (в 956 году) десныя руки Крестителя Христова из Антиохии, где она была положена евангелистом Лукою, в Константинополь.

Св. Иоанн, Креститель Христов, был сродник Господень по матери, сын священника Захарии и Елисаветы. Родился по извещению от Ангела, воспитан в пустыне, проповедовал пришествие Мессии; обличал Ирода Антипу в кровосмешении, за что был ввергнут в темницу и лишен головы; мощи его сожжены при Иулиане язычниками, но глава и рука, как драгоценнейшая и чудодействовавшая святыня, преемственно сохранялись между христианами; последняя была перенесена в Россию в царствование Павла Первого и положена в Гатчинской придворной церкви, а впоследствии перенесена в Санкт-Петербург, в большой соборный храм Зимнего дворца. Перст ноги св. Крестителя хранится в Пантократорском монастыре, на Афоне. Там же хранятся малые части его мошей — в русском ските св. Пророка Илии и в Покровском соборе русского Пантелеимонова монастыря.

На «ГОСПОДИ, ВОЗЗВАХ»

стихиры, глас 1

Видев Тя грядуща, Христе, к себе Предтеча, и Крещения просяща, с трепетом возопи: что ми повелеваеши, яже паче

slovanščini. Aleksander I. je bral Novo zavezo v francoščini (Kraveckij – Pletnjova 2001: 34).

Jezika sta si seveda sorodna – velik del jezikovnih elementov je enak. Hkrati so tudi razlike na vseh jezikovnih ravneh, fonetični, morfološki, sinaktični in leksikalni. Sorodnost jezikov morda do neke mere celo spodbuja navajenost na približno razumevanje in nenatančnost misli. Vendar so tudi pristaši cerkvene slovanščine priznavali nerazumljivost besedil, saj so se v veliki večini zavzemali za približevanje cerkvenoslovanskih besedil ruščini. To je lingvistično nadvse zanimiv pojav, ki priča o nenehno prehodni membrani v obeh smereh med obema jezikoma oz. jezikovnima sistemoma. Pod popravljanjem so razumeli predvsem nadomestitev cerkvenoslovanskih elementov – zlasti sintaktičnih in leksikalnih – z ruskimi. Zanimiv je nekoliko protisloven odnos do sakralnega jezika – po eni strani obstaja velik odpor do njegove zamenjave z ruščino, po drugi strani pa se je večini diskutantov zdelo povsem sprejemljivo, če se ga spreminja in popravlja – dejansko rusificira. Ta proces se je dogajal skozi vso zgodovino obstoja cerkvene slovanščine na vzhodnoslovanskih tleh in nabor elementov cerkvene slovanščine, ki so nujni, da bi le-ta ostala identična sama sebi, se je spreminjal (med takimi elementi so npr. še vedno aorist, dvojina, vokativ).

Zanimivo je, da se v sodobni jezikovni zavesti (ponovno) marsikdaj izgublja meja med sistemoma ruščine in cerkvene slovanščine, pogosto se dojema za ločnico med njima pisava (Kraveckij – Pletnjova 2001: 227–228). To vprašanje, ki je aktualno za vso zgodovino obstoja cerkvene slovanščine na vzhodnoslovanskih tleh in ki ga za starejša obdobja raziskovalci lahko rešujejo le s pomočjo posrednih pokazateljev, si v sodobnosti vsekakor zasluži podrobno obdelavo. Na tem mestu naj omenim le dva drobna zgleda, ki kažeta na možnost zabrisovanja meje. V priročniku za vernike *Nastol'naja kniga mirjanina* so izmenično tiskani kratki opisni teksti o praznikih v ruščini in v običajni pisavi (graždanki) ter kratki bogoslužni teksti za petje v cerkveni slovanščini in v cerkvenoslovanski pisavi (gl. sliko na prejšnji strani). V ruskem tekstu ponekod nastopajo cerkvenoslovanski slovnični elementi. Tak je npr. odlomek o prazniku na dan Janeza Krstnika, kjer v ruskem tekstu nastopa cerkvenoslovanska pridevniška končnica roditelja ednine ž. sp. *-ья* namesto ruske končnice *-ой* (str. 46):

В этот же день празднуется перенесение (в 956 году) десных руки Крестителя Христова из Антиохии, где она была положена евангелистом Лукою, в Константинополь. (Na ta dan se praznuje prenos (leta 956) desne roke Janeza Kristusovega Krstnika iz Antiohije, kamor je bila položena od evangelista Luke, v Konstantinopol. Prev. A. D.)

Razlog za uporabo cerkvenoslovanske končnice je gotovo v tem, da gre za relikvijo – desno roko Janeza Krstnika. Spet smo priča jezikovnemu položaju, ki ga vsak bralec staroruskih besedil dobro pozna, namreč vključevanju elementov enega jezikovnega sistema v besedilo drugega. V akademski slovnici ruskega jezika 1980 končnice *-ья* ne bomo našli.

Drug tak droben zgled je obravnava oblike *воскресе* v slovarju. Rusi si veliko noč tradicionalno voščijo s pozdravom *Христос воскрес* (*Kristus je vstal*). Da je ta izjava cerkvenoslovanska, izdaja oblika *воскресе*, ki je aorist, ki ga cerkvena slovanščina ima, ruščina pa ne. Ruščina pozna le preteklik (prošedšee vremena), ki se glasi *воскрес*. Oblike *воскресе* ni mogoče najti v slovnici ruskega knjižnega jezika. Pač pa je ta oblika v *Razlagalnem slovarju ruskega jezika* S. I. Ožegova in N. J. Švedove 1993 označena kot »stara oblika preteklika« (staraja forma proš. vremena). To pomeni, da se cerkvenoslovanske oblike dojemajo kot nekakšna stara oblika ruščine, kar s stališča historičnega jezikoslovja ne drži, pač pa očitno odraža stališče nosilcev ruščine.

Priča smo mogoče zadnji stopnji živega funkcioniranja predmoderne sakralnega jezika v družbi – saj se v ne pomembnem delu javnega življenja v Rusiji ne uporablja knjižna ruščina in za velik del članov jezikovne skupnosti na tem področju tudi ni sprejemljiva. Hkrati obstaja, kot se zdi, zaenkrat še neveliko število cerkvenih skupnosti, kjer se za ta segment že uporablja ruščina. Priča smo tudi nadaljevanju jezikovnih procesov, ki delujejo že ves čas obstoja sodobne knjižne ruščine, namreč vključevanju cerkvenoslovanskih elementov vanjo.

Literatura

- P. N. BALAŠOV, 2001: *Na puti k liturgičeskemu vuzroždeniju*. Moskva.
- B. COMRIE – G. STONE – M. POLINSKY, 1996: *The Russian Language in the Twentieth Century*. Oxford: Clarendon Press.
- A. KAMČATNOV, 1996: Sakral'nyj slavjanskij jazyk v cerkvi i kul'ture. *Moskva* 4. 189–192.
- A. G. KRAVECKIJ – A. A. PLETNJOVA, 2001: *Istorija cerkovnoslavjanskogo jazyka v Rossii. Konec XIX–XX v.* Moskva: Jazyki ruskoj kul'tury.
- N. B. MEČKOVSKAJA, 2000: Kirillo-mefodievskoe nasledie v filologii Slavia Orthodoxa i jazykovye voprosy v ruskom pravoslavii XX v. *Slavjanovedenie* 2. 3–17.
- Nastol'naja kniga mirjanina*, 1998. Sankt-Peterburg: Carskoe selo.
- S. I. OŽEGOV – N. J. ŠVEDOVA, 1993: *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*. Moskva: Az'.
- N. S. TRUBECKOJ, 1990: Obščeslavjanskij element v ruskoj kul'ture. *Voprosy jazykoznanija* 2. 121–139.

SOME ASPECTS OF THE RELATIONSHIPS BETWEEN RUSSIAN AND OLD CHURCH SLAVONIC IN THE 20TH CENTURY

SUMMARY

The article deals with a most interesting linguistic situation in Russian society. A certain segment of Russian public life, i.e. the area of worship practised by the Russian Orthodox Church, does not use the Russian standard language but the traditional sacral language, i.e. Church Slavonic. The linguistic question concerning language use in the Russian Orthodox Church gave way to a linguistic polemic at the beginning of the 20th century. Following the Revolution, with the marginalisation of the religious segment of life, the polemic lost its topicality. Over the last ten or twenty years,

following profound changes in Russian society, which restored a more prominent position for religion, this linguistic question has been regaining its relevance.

The situation significantly resembles that at the beginning of the 20th century, with a whole plethora of opinions on the matter. While certain religious communities with their clergymen and believers are in favour of introducing the Russian language and certain conservative circles strongly oppose such an introduction, the official church clings to tradition, realising the problematic position and allowing for a discussion regarding this linguistic question. Interestingly, the comeback of Church Slavonic into public life has been erasing the line between the Russian and Church Slavonic systems in linguistic perception, as already happened in the past.